

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

**Ο ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΧΕΙΜΕΡΙΝΕΣ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΠΥΡΕΣ ΣΤΟΝ ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ**

[Ανακοίνωση στο Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (10-12
Οκτωβρ. 1979, Ιωάννινα)]

Δημοσιεύτηκε στο *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της
Ακαδημίας Αθηνών*, τομ. ΚΕ' (1977-1980), σ. 3-12.

Αν δεν γνωρίζει κανείς την ακριβή γεωγραφική διάδοση ενός πολιτιστικού φαινομένου, είναι αδύνατο, τις περισσότερες τουλάχιστον φορές, να το παρακολουθήσει και να το ερμηνεύσει από όλες του τις πλευρές κατά τρόπο ικανοποιητικό. Αν αυτό ίσχυε γενικά παλαιότερα, σήμερα αποκτά μεγαλύτερη σημασία, καθώς η ερώτηση που κατακτά διεθνώς όλο και περισσότερο έδαφος εις βάρος, ας μου επιτραπεί να πω, της ερωτήσεως πότε¹, που ήταν στο παρελθόν και εξακολουθεί βέβαια ακόμη να είναι θεμελιακής σημασίας για την λαογραφία. Η δεύτερη αυτή ερώτηση, που είναι ερώτηση της λαογραφικής επιστήμης παλαιά, συνδέεται άμεσα, όπως εύκολα μπορεί να καταλάβει κανείς, με την ιστοριοφιλολογική της μέθοδο, με τη μέθοδο δηλ. που εφαρμόζεται από πολλούς Ευρωπαίους λαογράφους κατά τρόπο άλλοτε αποκλειστικό και άλλοτε όχι. Η πρώτη ερώτηση συνδέεται με την χαρτογραφική μέθοδο, που έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται και στην λαογραφική έρευνα εδώ και πενήντα περίπου χρόνια, στην αρχή επιφυλακτικά και αραιά, έπειτα όμως, στον χώρο ιδίως της Ευρώπης, συστηματικά και έντονα, με πίστη στην αξία της.

Με την μέθοδο αυτή επιδιώκεται βασικά η χαρτογραφική παρουσίαση διαφόρων λαογραφικών στοιχείων και φαινομένων - όπως τύπων σπιτιών, γεωργικών εργαλείων κ.λπ. - με διάφορα σύμβολα, με άλλα λόγια η δημιουργία χαρτών (Ατλάντων), στους οποίους σημειώνεται η γεωγραφική κατανομή και διάδοση των. Το παρουσιαζόμενο κατά τρόπο παραστατικό υλικό περισυνάγεται κυρίως με κατάλληλα διατυπωμένα ερωτηματολόγια αλλά και με άλλους τρόπους. Οι χάρτες αυτοί (Ατλαντες) συνοδεύονται απαραίτητα, πρέπει τουλάχιστον να συνοδεύονται, από εκτεταμένα υπομνήματα, που αναφέρονται στα εξεταζόμενα θέματα.

Τα πλεονεκτήματα της μεθόδου αυτής, που χρησιμοποιεί επίσης η Γλωσσολογία και άλλοι ποικίλοι επιστημονικοί κλάδοι, έχουν ήδη επισημανθεί από πολλούς. Με την μέθοδο αυτήν μπορεί κανείς κατά τρόπο πολύ πρακτικό να διαπιστώσει την ύπαρξη των φαινομένων και να παρακολουθήσει την αφετηρία των, τις οδούς διαδόσεώς των, τις διαβαθμίσεις των, την αλληλεξάρτηση των κ.ά., πέρα δε από αυτά, λόγω των κοινών κανόνων που επιδιώκεται να διαμορφωθούν, διευκολύνεται πολύ η διεθνής συνεννόηση και συνεργασία.

Μερικοί από τους ειδικούς, κυρίως των χωρών της Ευρώπης, πλην ίσως της Αγγλίας και της Γαλλίας, φθάνουν στο σημείο να θεωρήσουν τους λαογραφικούς Ατλαντες όχι απλώς ως επιστημονικό μέσο ή όργανο, αλλά ως πηγή. Πιστεύουν δε ότι μερικά φαινόμενα, ιδίως από τον υλικό βίο του λαού, είναι αδύνατο να ερμηνευθούν χωρίς αυτούς. Για πολλούς όμως, και ας μου επιτραπεί να πω ότι και

¹ Βλ. Richard Weiss, *Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde*, herg. Von Paul Geiger und Richard Weiss, Basel 1950, σ. 1.

εγώ ανήκω σ' αυτούς, ανακλύπτει πάντοτε το ερώτημα, τι αναμένει κανείς ή τι πρέπει να αναμένει από έναν λαογραφικό Άτλαντα, που πρέπει να συνοδεύεται πάντοτε από σχετικό υπόμνημα. Είναι βέβαιο ότι από την εργασία αυτήν δεν πρέπει να απαιτεί κανείς την λύση όλων των επιθυμητών προβλημάτων. Ούτε μπορεί κανείς με την χαρτογραφική μέθοδο να καταργήσει όλους τους άλλους τρόπους προσεγγίσεως ενός φαινομένου. Γενικώς θα μπορούσε κανείς να πει ότι και η μέθοδος αυτή είναι ένας από τους σημαντικούς τρόπους εξετάσεως των λαογραφικών φαινομένων ή καλύτερα ένα μέρος από την ευρύτερη μέθοδο της λαογραφικής έρευνας, που μπορεί να είναι ανάλογα ιστορικοφιλολογική, ψυχολογική, κοινωνιολογική κ.λπ. ή όλα μαζί².

Όπως κι αν έχει το πράγμα, είναι πλέον γεγονός ότι σε πολλές χώρες της Ευρώπης, όπως η Αυστρία, η Γερμανία, η Ελβετία, η Σκανδιναβία, η Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία, η Τσεχοσλοβακία κ.ά., έχουν αναληφθεί πολλές και σημαντικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση του καταρτισμού εθνικών Ατλάντων και την λύση, μέσω αυτών πολλών λαογραφικών προβλημάτων με πολύ εντυπωσιακά αποτελέσματα. Και όχι μόνο αυτό. Η επιτυχία των κατά τόπους σχετικών πρωτοβουλιών ώθησε στην ιδέα ιδρύσεως Διεθνούς Επιτροπής, που έχει τάξει ως σκοπό της να συντονίζει τις επί μέρους προσπάθειες για τον καταρτισμό Λαογραφικού Άτλαντος της Ευρώπης και των γειτονικών της χωρών. Στην προσπάθεια αυτή της Διεθνούς Επιτροπής παρέχομε την συνεργασία μας κ' εμείς με τον Άτλαντα της Ελληνικής Λαογραφίας, που εκδίδει το Κέντρον Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να ενταχθεί στον γενικότερο Εθνολογικό Άτλαντα της Ευρώπης, καθώς και με την γενικότερη επαφή και επικοινωνία μας με την Διεθνή Επιτροπή.

Το πρώτο θέμα, που έχει αποδοθεί χαρτογραφικά στον Άτλαντα της Ελληνικής Λαογραφίας, είναι και το πρώτο θέμα του Εθνολογικού Άτλαντα της Ευρώπης.

Το θέμα για το οποίο πρόκειται είναι οι περιοδικές πυρές, οι πυρές δηλ. που ανάπτονται στο ύπαιθρο κάθε χρόνο σε τακτές ημερομηνίες κατά τρόπο τελετουργικό. Το σχετικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί είναι πλουσιότατο, τόσο πλούσιο ώστε να μπορεί πια κανείς να στηρίξει σ' αυτό γενικώς ασφαλή όσο είναι δυνατό συμπεράσματα. Πρέπει εδώ να σημειώσω ότι, για να καταρτισθεί ο χάρτης, δεν ήταν καθόλου αρκετό το ανέκδοτο υλικό, που χρόνια τώρα έχει αποθησαυρίσει στο Κέντρο Λαογραφίας ή στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, για τον μικρασιατικό χώρο, ούτε πολύ περισσότερο το υλικό που έχει δημοσιευθεί κατά καιρούς στα διάφορα έντυπα (βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες), που αποδελτιώθηκε συστηματικά. Σύμφωνα με την διεθνή εμπειρία ο τότε διευθυντής του Κέντρου Γ. Σπυριδάκης κατάρτισε ερωτηματολόγιο, που διανεμήθηκε κυρίως στους δασκάλους της χώρας. Στο Κέντρο γύρισαν 4.000 συμπληρωμένα αντίτυπα από ολόκληρο τον Ελληνικό χώρο με ένα πραγματικά τεράστιο υλικό, που μαζί με το υπόλοιπο από τις άλλες πηγές είναι τόσο, όσο ίσως χρειάζεται, για να υποστηρίξει κανείς ότι αυτή είναι η γεωγραφική κατανομή του εθίμου στον χώρο τουλάχιστον που περικλείεται από τα σημερινά Ελληνικά σύνορα. Το τονίζω αυτό, επειδή πολλές μέχρι τώρα μελέτες για άλλα θέματα έχουν καταλήξει σε παρακινδυνευμένα ή και σε προσωρινά συμπεράσματα, από το γεγονός ακριβώς ότι έχουν στηριχθεί σε υλικό συλλόγων, ακόμη και του Κέντρου Λαογραφίας, που βέβαια έχουν τυχαία καταρτισθεί.

Εδώ θα μας απασχολήσει ειδικότερα το υλικό των περιοδικών πυρών, που ανάπτονται κατά τον χειμώνα. Και αυτό επειδή, όπως προκύπτει από τον Άτλαντα, η

² Βλ. Ε. Δ. Μαζαράκη, *Η λαογραφική έρευνα και η συστηματική οργάνωσή της*, Αθήναι 1964, σ. 138-150 και Δημ. Β. Οικονομίδου, «Λαογραφικός Άτλας», *Αθηνά*, 73-74 (1972-73), σ. 20-26.

διάδοση των πυρών αυτών περιορίζεται βασικά στον σημερινό βορειοελλαδικό χώρο, που μας ενδιαφέρει άμεσα, στην Θεσσαλία και ανατολικά στον Πόντο και την Καππαδοκία. Σε άλλους Ελληνικούς τόπους είναι, όπως θα δούμε, πολύ σπάνιες οι πυρές αυτές.

Και πρώτα-πρώτα σε ποιες τακτές ημερομηνίες του χειμώνα υπάρχουν περιοδικές πυρές και τι γεωγραφική διάδοση έχουν. Αυτό φαίνεται καθαρά από τους χάρτες 1, 2, 3 και 4.

Πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι η γενική κατηγορία «χειμερινές πυρές» δεν υπάρχει, στην λαϊκή συνείδηση τουλάχιστον. Το έθιμο των πυρών έχει συνδεθεί πολύ στενά με τις διάφορες εορτές ή άλλες σημαντικές ημερομηνίες του χρόνου, έτσι ώστε στον χάρτη δεν ήταν δυνατό, σε πρώτη τουλάχιστον φάση, να σημειωθούν αλλιώς οι πυρές παρά με βάση τις μέρες που ανάπτονται.

Παρά το ότι όμως οι πυρές αυτές κατά την νεώτερη εποχή εμφανίζονται κατά τον τρόπο που περιγράψαμε, δηλ. συνδεδεμένες με διάφορες χριστιανικές εορτές, πρέπει να ενταχθούν στην κατηγορία των πυρών του χειμώνα. Πιο συγκεκριμένα πρέπει να θεωρηθούν πυρές που ανάπτονται κατά τις χειμερινές τροπές του ήλιου και στην αρχή του χρόνου. Ότι έχουμε πυρές σε απομακρυσμένες από το χρονικό αυτό σημείο ημέρες, όπως οι πυρές της Αγίας Βαρβάρας, εξηγείται εύκολα από το ότι πολλές πυρές, και όχι μόνο του χειμώνα, έχουν μετατεθεί, μεταγενέστερα βέβαια, σε ημερομηνίες, κατά τις οποίες τιμώνται με ιδιαίτερη ευλάβεια πολλοί Άγιοι. Οι πυρές αυτές έχουν βασικά τον ίδιο χαρακτήρα και αποβλέπουν στους ίδιους σκοπούς.

Αυτό φαίνεται από τους γενικούς των τύπους και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των στοιχείων, τα πιο βασικά από τα οποία είναι:

1. Ανάπτονται στο τέλος ή στην αρχή του νέου έτους.
2. Γύρω από την πυρά χορεύουν και τραγουδούν οι κάτοικοι των χωριών, γερνότεροι και νεώτεροι.
3. Οι παριστάμενοι υπερπηδούν την πυρά για διάφορους λόγους.
4. Με το άναμμα της πυράς ασχολούνται σε μερικές περιπτώσεις οι νιόπαντροι, οι αρραβωνιασμένοι οι ερωτευμένοι, κάποτε γίνονται υπαινιγμοί και για συνοικέσια.
5. Γίνονται με την ευκαιρία της αφής ποικίλες μαντικές και μαγικές ενέργειες.
6. Γίνεται χρήση της πυράς ή της στάχτης για αποτρεπτικούς ή καθαρτικούς σκοπούς.

Τα στοιχεία όμως των πυρών αυτών είναι κοινά, τα περισσότερα τουλάχιστον, με τα στοιχεία που έχουν οι πυρές της αποκριάς³ και του Πάσχα ή του Αγίου Ιωάννου (24 Ιουν.), που είναι τόσο διαδεδομένες στον Ελληνικό χώρο και πέρα απ' αυτόν. Εξ' άλλου τα στοιχεία αυτά είναι κοινά και στις αντίστοιχες πυρές, βασικά στις πυρές των Χριστουγέννων και του νέου έτους, που ανάπτονται ακόμη σήμερα στην Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Αυστρία, Γερμανία, Γαλλία, Πορτογαλία, Μεγ. Βρετανία, Ισλανδία, Νορβηγία, Σουηδία και Ρωσία⁴, και πέρα απ' αυτές και στις άλλες αντίστοιχες με τις Ελληνικές πυρές, που ανάπτονται σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης.

Η κοινότητα μορφών και στοιχείων μεταξύ των πυρών όλου του χρόνου, έστω και του Ελληνικού μόνο χώρου, δεν αφήνει περιθώρια για την εξαγωγή εδώ συμπερασμάτων, αφού, για τον λόγο που αναφέραμε, μας ενδιαφέρουν εδώ μόνο οι πυρές του χειμώνα. Το θέμα χρειάζεται συνολική θεώρηση - ελπίζω να γίνει σύντομα, σε μια ευρύτερη μονογραφία που ετοιμάζω από καιρό - αν λάβει υπ' όψη κανείς ότι

³ Βλ. Κ. Τσούρκα - Στ. Π. Κυριακίδου, «Η αποκρία στο Βογατσικό», *Μακεδονικά*, 3 (1956), σ. 394.

⁴ Βλ. πρόχειρα Richard Wolfram, *Die Jahresfeuer*, Wien 1972, σ. 71 (Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundatlas in Österreich, herg. Von Richard Wolfram, 3).

πολλές φορές ανάπτονται πυρές σε διάφορες ημερομηνίες σε ένα και τον αυτό τόπο. Έτσι, για να αναφερθώ πρόχειρα και ενδεικτικά σε συγκεκριμένο παράδειγμα, «στο Νομό Φλωρίνης το άναμμα της φωτιάς, που λέγεται μπουμπούνα, δεν γίνεται παντού την ίδια μέρα. Στο Αμύνταιο γίνεται την γιορτή της Αγίας Βαρβάρας, στην Φλώρινα την παραμονή των Χριστουγέννων και στο Λέχοβο λίγες μέρες προτού έρθουν τα Χριστούγεννα»⁵. Σε άλλες περιοχές έχουμε περιοδικές πυρές και τον χειμώνα και της και τις απόκριες ή το Πάσχα και το καλοκαίρι (πυρές αγ. Ιωάννου). Ύστερα από την διαπίστωση αυτήν είμαι αναγκασμένος να περιορισθώ εδώ σε μερικά χαρτογραφικά συμπεράσματα για τις χειμερινές πυρές, όπως εξάγονται από την ερμηνεία του Άτλαντα της Ελληνικής Λαογραφίας και να κάμω μερικές μόνο νύξεις για την καταγωγή των. Ένας πρόσθετος λόγος για τον οποίο πρέπει να είναι κανείς επιφυλακτικός σε γενικεύσεις, που πρέπει να περιλάβουν οπωσδήποτε και τον Ευρωπαϊκό χώρο, είναι ότι με το θέμα αυτό ασχολείται στο πλαίσιο του Εθνολογικού Άτλαντα της Ευρώπης ο καθ. Μ. Zender. Ο Zender έχει λάβει υπ' όψη τον Ελληνικό Άτλαντα, η εργασία του βρίσκεται ήδη στο τυπογραφείο και είναι εύλογο να περιμένουμε να δούμε πρώτα τα γενικότερα συμπεράσματα, στα οποία έχει καταλήξει.

Πάντως, όπως φαίνεται από την μεγάλη πυκνότητα των συμβόλων στον χάρτη μας (χάρτ. 4), έχουμε να κάμουμε με ένα έθιμο πολύ διαδεδομένο, κυρίως στον βορειοελλαδικό χώρο, και ιδιαίτερα ζωντανό. Η άποψη αυτή ενισχύεται ακόμη περισσότερο, αν αναλογισθεί κανείς, ότι οι περιοδικές πυρές του χειμώνα ανάπτονται στο ύπαιθρο σε μια χρονική περίοδο, που οι καιρικές συνθήκες είναι συνήθως ιδιαίτερα δυσμενείς για αυτού του είδους τις εκδηλώσεις. Τόση όμως γοητεία ασκεί, φαίνεται το έθιμο και τόσο βαθιά είναι ριζωμένο στην ψυχή του λαού, ώστε, για να αναφερθώ σ' ένα παράδειγμα από την Ήπειρο, στην Αρίστη (Δυτ. Ζαγόρι) «Τα παιδιά του χωριού, ακόμα και όταν το χιόνι έχει στρώσει την έκταση απ' άκρη ως άκρη, κόβουν πουρνάρια και κέδρα από τους όχτους των χωματιών και ανάβουν πελώρια φωτιά»⁶. Αντίθετα, για να κάμω μια πρόχειρη σύγκριση, όπως αναφέρει ο Wolfram, στην Αυστρία οι πυρές του χειμώνα, που είναι πολύ περιορισμένες, ανάπτονται μόνο όταν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες⁷.

Από το άλλο μέρος η μεγάλη αυτή διάδοση του εθίμου, όπως φαίνεται από τον Άτλαντα μας, αλλά και η διάδοση, ευρύτερη ή περιορισμένη, στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες που αναφέραμε, είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι έχουμε να κάμουμε με έθιμο πολύ παλαιό. Βέβαια τι είδους επί μέρους στοιχεία το απαρτίζουν, πως και μέχρι ποιο βαθμό έχουν συγκερασθεί τα ειδωλολατρικά με τα χριστιανικά, σε ποιους ειδικότερα επί μέρους σκοπούς αποβλέπουν κ.λπ. είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο, που είναι αδύνατο να αναπτυχθεί, έστω και στοιχειωδώς, στα πλαίσια της ανακοινώσεως αυτής. Οπωσδήποτε και μόνο από τις ημέρες που ανάπτονται οι πυρές, χωρίς να έχει κανείς υπ' όψη τις λεπτομέρειες που δίνουν οι συλλογείς, που είναι αδύνατο να καταστρωθούν στον χάρτη αλλά που περιλαμβάνονται, θέλω να πω που θα περιληφθούν, στο εκτενές σχετικό υπόμνημα, μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η χριστιανική λατρεία έχει παίξει αποφασιστικό ρόλο στην διαμόρφωση και διάδοση των σχετικών εθίμων, τα οποία, ας σημειωθεί μόνο αυτό, δεν είναι μετέωρα και απομονωμένα. Αντίθετα είναι στενά συνδεδεμένα με την όλη τελετουργική διαδικασία, τόσο, που δυσκολεύεται κανείς καμιά φορά να τα απομονώσει.

Πάντως πρέπει να θεωρείται μάλλον βέβαιο ότι, όπως παρατήρησε παλαιότερα ο ακαδ. Κ. Ρωμαίος με αφορμή την εξέταση της πυροβολίας στα αναστενάρια πηγή όλων των λατρευτικών πυρών, αρχαίων και νέων, είναι η παλαιά

⁵ Βλ. Στ. Κυριακίδη, *Μακεδονικά*, ό.π., σ. 407.

⁶ Αγγέλλου Παπακώστα, *Οι φωτιές του Αι-Βασίλη, Ηπειρωτική Εστία*, 3, τευχ. 21 (1954), σ. 43.

⁷ Βλ. Richard Wolfram, ό.π., σ. 5.

και αρχέγονη πίστη στην ευεργετική δύναμη της φωτιάς. «Ένα νήμα στερεό και μισοκρυμμένο», γράφει, «ενώνει όλα τα πυρολατρικά έθιμα από σήμερα έως μια εποχή ανυπολόγιστα μακρυνή και πιο πέρα από την ιστορική Αρχαιότητα... το βαθύτερο νόημα κάθε πυρολατρικής τελετής [είναι] ότι από την μεγάλη και φροντισμένη ιερή πυρά, είτε μόνο που την ετοιμάζουμε, είτε την περιτρέχουμε, είτε χορεύουμε γύρω, είτε πηδάμε μέσα προφυλακτικά είτε με γυμνά τα πόδια ενθουσιασμένοι και άφοβοι, θα πάρουμε δύναμη και υγεία και ο τόπος μας την ευτυχία του»⁸.

«Έν τω συνόλω της ορθή... η γνώμη του επιφανούς Έλληνα αρχαιολόγου», παρατηρεί σωστά ο επίσης επιφανής ερευνητής του λαϊκού πολιτισμού Στίλπων Κυριακίδης. «Η γενική όμως αυτή γνώμη, ικανή διά την ερμηνείαν των αρχών της πυρολατρίας, δεν είναι αρκετή και διά την ερμηνείαν των μορφών, τας οποίας έλαβεν αυτή παρά τοις διαφόροις λαοί ένεκα των διαφορών παρ' εκάστω συνθηκών της ζωής και της ιστορίας. Ιδιαίτερος δεν είναι αρκετή διά την ερμηνείαν των πυρολατρικών επιβιωμάτων της σημερινής λαϊκής λατρείας του Ελληνικού, αλλά και όλων των σύγχρονων ιστορικών λαών»⁹.

Την ιστορική αυτή ερμηνεία επιχειρεί ο Κυριακίδης, για να ερμηνεύσει τις πυρές της αποκριάς, αλλά καταλήγει σε συμπεράσματα, για τα οποία θα μπορούσε κανείς να έχει και επιφυλάξεις, επειδή στηρίζεται σε ελλιπές υλικό.

Και για να περιορισθώ σε πρόχειρα παραδείγματα για την ανεπάρκεια του υλικού, συγκρίνοντας ο Κυριακίδης τα Ελληνικά πυρολατρικά έθιμα με τα ανάλογα Ευρωπαϊκά αναφέρει ότι στα δεύτερα γίνεται επιπροσθέτως το ανάμα της φωτιάς από νεονύμφους¹⁰, ενώ με τον Άτλαντα τώρα γνωρίζουμε ότι στην Μπάφρα π.χ. Δωδώνης Ιωαννίνων τα Φώτα «τα νιόγαμπρα της χρονιάς ανάβουν την φωτιά... και την πηδούν με την σειρά, για να κάνουν πρόκοπή»¹¹, ότι στα έθιμα της Γαλλίας και της Γερμανίας καίεται ομοίωμα ανθρώπου, πράγμα που, όπως ισχυρίζεται, συμβαίνει στα ελληνικά μόνο το Πάσχα¹², ενώ γνωρίζουμε ότι τα Φώτα στην Τραπεζούντα έκαιγαν ομοιώματα¹³. Αναφέρει ακόμη ότι σε μερικά μόνο μέρη της Ευρώπης κρεμιούνται πάνω από την πυρά ζώα και κατακαίονται¹⁴, ενώ γνωρίζουμε ότι στην Ανακού Καπαδοκίας, πάλι τα Φώτα, έβαζαν στην πυρά μια γάτα σ' ένα τσουκάλι και την έκαιγαν μέσα στο σωρό¹⁵.

Επιστήμονες από την Σουηδία, την Φινλανδία, την Γερμανία, την Γαλλία, το Βέλγιο κ.ά. έχουν δημοσιεύσει ογκωδέστερες και πολύ εμπεριστατωμένες εργασίες για τα πυρολατρικά έθιμα της χώρας του ο καθένας - δεν λείπουν βέβαια από τα έργα αυτά και οι χρησιμότερες γενικές θεωρήσεις - αλλά ο Mannhardt και ο Liungman είναι εκείνοι που, στηριζόμενοι στο ευρωπαϊκό και το ασιατικό υλικό, αρχαίο και νεώτερο, είδαν το θέμα των περιοδικών πυρών με την επιβαλλομένη ευρύτητα. Ο πρώτος, του οποίου το έργο εκτιμάται ακόμη περισσότερο για την μεθοδική ροπή του παρά για τα συμπεράσματα, στα οποία καταλήγει, δέχεται τελικά, ίσως όχι ανεπιφύλακτα, αυτοτέλεια στην γένεση των εθίμων, και τα ερμηνεύει με τον γενικό νόμο της πολυγενεσίας¹⁶. Πολύ όμως σημαντικότερο για την περίπτωση μας είναι το

⁸ Κωνσταντίνου Αθ. Ρωμαίου, «Λαϊκές λατρείες τις Θράκης» *Αρχ. Θρακ. Λαογρ. Γλωσσ. Θησ.*, 11 (1944-1945), σ. 77-78.

⁹ *Μακεδονικά*, ό.π., σ. 387.

¹⁰ *Μακεδονικά*, ό.π., σ. 389.

¹¹ Κέντρον Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών (ΚΛ) υλικ. Άτλ. Ηπειρ. IV, 109 (1970).

¹² *Ο.π.*, σ. 389 και 394.

¹³ *Αρχ. Υλικ. Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Ζύμα)*.

¹⁴ *Ο.π.*, σ. 390 και 394.

¹⁵ Θ. Κωστάκη, Η Ανακού, Αθήνα 1963, σ. 235. Κάνημο γάτας γίνεται σε μερικά μέρη της Γαλλίας, Παρίσι κ.ά. (Richard Wolfram, ό.π., σ. 60).

¹⁶ Βλ. πρόχειρα Στ. Κυριακίδη, ό.π., σ. 391-392.

περίφημο, ρηξικέλευθο θα έλεγα για την εποχή του, έργο του Waldemar Liungman, «Traditionswanderung Euphrat-Rhein», που δημοσιεύτηκε πριν από 40 περίπου χρόνια σε δύο μέρη και εντυπωσίασε τους ειδικούς. Περιορίζομαι να αναφέρω εδώ με συντομία το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει ο Liungman κατά το μέρος μόνο που μας ενδιαφέρει. Μεταξύ των χαρακτηριστικών των ευρωπαϊκών περιοδικών πυρών του τέλους και της αρχής του έτους, της πρώτης Μαρτίου και της αποκριάς, τα οποία φυσικά μνημονεύει, και των χαρακτηριστικών των Ασιατικών πυρών του νέου έτους υπάρχει μεγάλη σχέση και συγγένεια, όπως γράφει. Τα Ασιατικά φαίνονται παλαιότερα, αφού όπως γνωρίζουμε, για να αναφερθώ μόνο σ' ένα παράδειγμα, στην Κίνα πρέπει να είχαμε περιοδικές πυρές ήδη από το 2000 π.Χ., άρα η οδός μεταναστεύσεως και διαδόσεως των είναι σαφής. Και επιλέγει κατά λέξη: «Οι πυρές των Θεοφανίων, που τις βρίσκομε σποραδικά εδώ κ' εκεί στην Καππαδοκία, στην Βαλκανική, στις χώρες των Άλπεων, στην Γαλλία, στο Βέλγιο και στην Αγγλία, ανάπτονται ανάλογα το βράδυ προ της οριστικής αρχής του νέου έτους»¹⁷.

Όπως παρατηρεί ο Zender, από τον οποίο, επαναλαμβάνω, περιμένουμε πολύ σύντομα τον πρώτο Ευρωπαϊκό Άτλαντα για τις περιοδικές πυρές μαζί με το υπόμνημά του, η μονολιθική παραγωγή των περιοδικών πυρών από τις εορτές της Πρωτοχρονιάς, τα ασθενή εθνολογικά, αρχαία και ανατολικά παράλληλα, η απόρριψη κάθε ιδέας πολυγενετισμού κ.α. κρίνονται σήμερα ως αδυναμίες του έργου του Liungman¹⁸.

Η θεωρία όμως του Liungman είναι ελκυστική, καθώς φαίνεται να ισχύει για τον Ελληνικό πολιτιστικό χώρο, όπου είναι πολύ πιθανό μια μετακίνηση του εθίμου των περιοδικών πυρών του χειμώνα να έγινε από τα ανατολικά διαμερίσματα (Καππαδοκία, Πόντος, Κύπρος κ.λπ.) προς τα δυτικά (Θράκη, Μακεδονία, Ήπειρος μέχρι βασικά την Θεσσαλία). Σε άλλη περίπτωση θα περίμενε κανείς ως πιο φυσική μεγάλη διάδοση στον νοτιοελληνικό χώρο (Κρήτη, νησιά Αιγαίου, Πελοπόννησος), όπου βέβαια οι καιρικές συνθήκες για την άσκηση του εθίμου είναι κατά την ίδια εποχή ευνοϊκότερες.

Βέβαια η σχέση του αριθμού των συμβόλων, για να χρησιμοποιήσουμε και την γλώσσα της στατιστικής, στον βορειοελλαδικό χώρο και μάλιστα στην Μακεδονία, με εκείνα των ανατολικών περιοχών (στην Μακεδονία είναι πολύ περισσότερα), δεν φαίνεται να στηρίζει την άποψη της μετακινήσεως αυτής του υλικού, αφού, όπως είναι λογικό και κοινά παραδεκτό, ο τόπος όπου ένα έθιμο είναι περισσότερο διαδεδομένο και ζωηρό είναι κατά τεκμήριο και ο τόπος καταγωγής του, αν έχει και πέραν απ' αυτόν διαδοθεί. Αλλά αυτός είναι ο ρόλος του υπομνήματος, που πρέπει να συνοδεύει τον χάρτη. Στο υπόμνημα αυτό πρέπει να αναφερθούν για την προκειμένη περίπτωση (δεν υπάρχει άλλος τρόπος) δύο παράγοντες, που μπορούν να ανατρέψουν τον τελευταίο ισχυρισμό και να στηρίξουν τον πρώτο:

α') Η συλλογή του υλικού έχει γίνει κατά τρόπο ανομοιόμορφο. Ενώ δηλ. από την σημερινή ελληνική επικράτεια κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε άφθονο υλικό με τα ερωτηματολόγια, το υλικό από τις πρώην ελληνικές περιοχές έχει συγκεντρωθεί, για λόγους ευνοήτους, βασικά από δημοσιευμένο ή αδημοσίευτο σε χειρόγραφα ευρύτερο υλικό και σπανιότερα μόνο, με ερωτηματολόγια από πρόσφυγες. Ακόμη και το υλικό της Κύπρου είναι δειγματοληπτικό.

¹⁷ Waldemar Liugman, *Traditionswanderung Euphrat-Rhein, Studien zur Geschihte der Volksbräuche*, Helsinki 1938, σ. 499-500 (FF Communications ap. 119).

¹⁸ Matthias Zender, *Die Jahresfeuer in Europa in ihrer Aussage für kulturelle Zusammenhänge in historischer Zeit*, Zweite Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den Volksundeatlas Europas und seiner Nachbarländer 12-15 Marz 1968 in Bonn, Bericht, Bonn 1970, σ. 31.

β') Όπως είναι γνωστό, στον βορειοελλαδικό χώρο και μάλιστα στην Μακεδονία, έχουν εγκατασταθεί συμπαγείς Ελληνικοί πληθυσμοί από τον Μικρασιατικό χώρο μετά την καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Πολλοί πρόσφυγες χρησιμοποιήθηκαν ως πληροφοριοδότες, αλλ' οι δάσκαλοι συλλογείς δεν είναι καμιά φορά σαφείς στις απαντήσεις των ως προς την προέλευση του υλικού σ' αυτήν την περίπτωση. Δεν διευκρινίζουν δηλ. πάντα, αν η απάντηση ισχύει για την παλαιά πατρίδα των πληροφοριοδοτών στην Μ. Ασία ή την νέα στη Μακεδονία ή όπου αλλού. Μερικές φορές σημειώσαμε στον χάρτη και τους δύο τόπους, επειδή αυτό προέκυπτε από την όλη περιγραφή. Άλλοτε μόνο τον σημερινό Ελληνικό τόπο, όταν κατορθώναμε να διαπιστώσουμε ότι η άσκηση του εθίμου στην χαμένη πατρίδα ήταν αμφίβολη.

Θα μπορούσε κανείς να προσθέσει για σχετικά λίγες περιπτώσεις και ένα τρίτο λόγο, που σχετίζεται με τους άλλους δύο και που ενισχύει την άποψη, ότι δεν είναι πάντοτε ο τόπος αφετηρίας ενός πολιτιστικού φαινομένου, στην περίπτωση μας των πυρών του χειμώνα, εκείνος στον οποίο φαίνεται να έχει μεγάλη διάδοση. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν μετά την καταστροφή στην Μικρά Ασία στον βορειοελλαδικό χώρο έφεραν μαζί με τα άλλα ήθη και έθιμα και το έθιμο των περιοδικών πυρών, όπως είπαμε. Κατ' αυτόν τον τρόπο στους νέους τόπους εγκαταστάσεως πολλαπλασιάσθηκαν κατά τους τελευταίους χρόνους οι ενδείξεις.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ